

Modele ANOVA i ANCOVA jako szczególne modele liniowe

Problem porównywania średnich w k zależnych lub niezależnych grupach można potraktować jako szczególny problem testowania hipotezy liniowej.

Model: $Y = \varphi + \varepsilon$

gdzie $Y \in R^n$ jest wektorem obserwacji
 $\varphi \in \Omega \subset R^n$ jest wektorem średnich, o którym wiadomo, że należy do pewnej **właściwej podprzestrzeni liniowej Ω przestrzeni R^n** , tzn. $\Omega \subset R^n$ i $\dim(\Omega) = p < n$
 $\varepsilon \in R^n$ jest losowym wektorem błędów o rozkładzie $\varepsilon \sim N_n(\mathbf{0}, \sigma^2 \mathbf{I})$

Uwaga: $Y \sim N_n(\varphi, \sigma^2 \mathbf{I})$

Interesuje nas problem testowania hipotezy

$$H_0: \varphi \in \omega \subset \Omega \quad \text{przeciwko} \quad H_1: \varphi \in \Omega - \omega,$$

gdzie ω jest pewną **właściwą podprzestrzenią liniową** przestrzeni Ω ,

czyli $\omega \subset \Omega$ i $\dim(\omega) = p - r < \dim(\Omega)$.

Uwaga. Zbiory ω i Ω są **podprzestrzeniami liniowymi**, czyli nie mogą to być zbiory ograniczone np. kule w R^n .

Po wyborze parametryzacji (bazy w przestrzeni R^n) rozważany model liniowy można zapisać w postaci gaussowskiego modelu liniowego

$$Y = X\beta + \varepsilon$$

$$\varepsilon \sim N(\mathbf{0}, \sigma^2 \mathbf{I})$$

X jest tu nielosową macierzą wymiaru (n, p) zwaną **macierzą planu eksperymentu** o kolumnach x_i , $i=0, \dots, p-1$ przy czym $x_0 = \mathbf{1}$, liniowo niezależnych tzn. $\text{rz}(X) = p$.

Wektor $\varphi = E(Y) \in \Omega \subset R^n$ przy czym $\Omega = \text{span}\{x_i; i=0, \dots, p-1\} = \text{Im}(X)$

Testować będziemy hipotezę liniową

$$H_0: G\beta = \mathbf{0} \quad \text{przeciwko} \quad H_1: G\beta \neq \mathbf{0},$$

gdzie G jest macierzą (r, p) $r < p$ pełnego rzędu tzn. $\text{rz}(G) = r$, która specyfikuje podprzestrzeń

$\omega = \text{Im}(X|_{\text{Ker}G})$ ($\dim(\omega) = p - r$) będącą obrazem obcięcia przekształcenia X do jądra przekształcenia G .

Przykład. Porównywanie k średnich

Rozważmy k niezależnych prób prostych

$$\begin{array}{c} Y_{11}, \dots, Y_{1n_1} \\ \vdots \\ Y_{k1}, \dots, Y_{kn_k} \end{array} \quad \text{pochodzących odpowiednio z rozkładów}$$

$N(m_1, \sigma^2), \dots, N(m_k, \sigma^2)$. Można więc napisać

$$Y_{ij} = m_i + \varepsilon_{ij}, \quad i=1, \dots, k, \quad j=1, \dots, n_i,$$

przy czym ε_{ij} są niezależnymi zmiennymi losowymi o identycznych rozkładach normalnych $N(0, \sigma^2)$.

Testowana jest hipoteza $H_0: m_1 = \dots = m_k$ wobec alternatywy $H_1: \sim H_0$

W zapisie macierzowym

$$\begin{bmatrix} Y_{11} \\ \vdots \\ Y_{1n_1} \\ Y_{21} \\ \vdots \\ Y_{2k_2} \\ \vdots \\ Y_{k1} \\ \vdots \\ Y_{kn_k} \end{bmatrix} = m_1 \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 1 \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix} + m_2 \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix} + \dots + m_k \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{11} \\ \vdots \\ \varepsilon_{1n_1} \\ \varepsilon_{21} \\ \vdots \\ \varepsilon_{2k_2} \\ \vdots \\ \varepsilon_{k1} \\ \vdots \\ \varepsilon_{kn_k} \end{bmatrix}$$

$$\mathbf{Y} = m_1 \mathbf{x}_1 + m_2 \mathbf{x}_2 + \dots + m_k \mathbf{x}_k + \boldsymbol{\varepsilon}.$$

$$\mathbf{Y} = \mathbf{X} \mathbf{m} + \boldsymbol{\varepsilon}.$$

W tym problemie

$$\Omega = \text{span} \left\{ \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 1 \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix}, \dots, \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} \right\}, \quad \dim \Omega = k, \quad \omega = \text{span} \left\{ \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 1 \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} \right\}, \quad \dim \omega = 1$$

Inna parametryzacja w problemie porównywania k średnich

Niech $m = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k m_i$ będzie średnią arytmetyczną grupowych wartości oczekiwanych. Oznaczając

$\alpha_i = m_i - m$, $i=1, \dots, k$ odchylenie wartości oczekiwanej w i -tej grupie od m otrzymujemy ograniczenie

$$\sum_{i=1}^k \alpha_i = 0.$$

Przy tej parametryzacji model można zapisać w postaci

$$Y_{ij} = m + \alpha_i + \varepsilon_{ij}, \quad i=1, \dots, k, \quad j=1, \dots, n_i, \quad \text{przy czym} \quad \sum_{i=1}^k \alpha_i = 0.$$

Jest to tzw. parametryzacja z sigma ograniczeniami

Parametr m reprezentuje średni poziom (poziom odniesienia) dla wszystkich obserwowanych zmiennych. Parametr α_i jest odchyleniem wartości oczekiwanej w i tej grupie od poziomu odniesienia. Problem testowania równości k średnich sprowadza się w tym przypadku do testowania hipotezy

$H_0: \alpha_1 = \dots = \alpha_k$ wobec alternatywy $H_1: \sim H_0$ przy czym $\sum_{i=1}^k \alpha_i = 0$ (parametr m nas nie interesuje)

Przy tej parametryzacji przestrzenie Ω i ω wyglądają następująco

$$\Omega = \text{span} \left\{ \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 1 \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix}, \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix}, \dots, \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} \right\}, \dim \Omega = k, \omega = \text{span} \left\{ \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 1 \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} \right\}, \dim \omega = 1$$

Uwaga: pierwszy z $k+1$ wektorów jest sumą pozostałych.

I jeszcze inna parametryzacja. Przypuśćmy, że jedna z grup (dla ustalenia uwagi pierwsza) jest wyróżniona np. jest to **grupa kontrolna**. Przyjmując parametry

$$\beta_1 = m_1$$

$$\beta_i = m_i - m_1, \quad i=2, \dots, k$$

$$\begin{bmatrix} X_{11} \\ \vdots \\ X_{1m_1} \\ X_{21} \\ \vdots \\ X_{2k_2} \\ \vdots \\ X_{k1} \\ \vdots \\ X_{kn_k} \end{bmatrix} = \beta_1 \begin{bmatrix} 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} + \beta_2 \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix} + \dots + \beta_k \begin{bmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \\ \vdots \\ 1 \\ \vdots \\ 1 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{11} \\ \vdots \\ \varepsilon_{1m_1} \\ \varepsilon_{21} \\ \vdots \\ \varepsilon_{2k_2} \\ \vdots \\ \varepsilon_{k1} \\ \vdots \\ \varepsilon_{kn_k} \end{bmatrix}$$

Testowanie hipotezy o równości średnich sprowadza się do testowania hipotezy $H_0: \beta_i = 0, \quad i=2, \dots, k$.

Parametr $\beta_1 = m_1$ wyznaczający „poziom odniesienia” nas nie interesuje.

Parametryzacja z grupą kontrolną jest przykładem parametryzacji oszczędnej. Taka parametryzacja jest stosowana w R

Zadanie 1. Linie lotnicze zainteresowane są porównaniem przydatności 3 wyświetlaczy dla kontrolerów ruchu lotniczego. Każdy wyświetlacz był sprawdzany w 5 symulowanych warunkach zagrożenia. Trzydziestu wysoko wykwalifikowanych kontrolerów z podobnym doświadczeniem zawodowym zostało wybranych do badań. Kontrolerzy zostali losowo przypisani do klatek (wyświetlacz, warunki zagrożenia) po dwóch do każdej klatki. Mierzono czas w sekundach potrzebny do opanowania sytuacji awaryjnej. Wyniki przedstawia tabela

Wyświetlacz	Warunki zagrożenia				
	1	2	3	4	5
1	18	31	22	39	15
	16	35	27	36	12
2	13	33	24	35	10
	15	30	21	38	16
3	24	42	40	52	28
	28	46	37	57	24

Chcemy odpowiedzieć na pytania

- czy wyświetlacze różnią się między sobą?
- czy warunki zagrożenia wpływają na przydatność danego wyświetlacza?

Model strukturalny efektów głównych (model addytywny)

$$Y_{ijk} = m + \alpha_i + \beta_j + \varepsilon_{ijk} \quad i=1,2,3; j=1,2,3,4,5; k=1,2$$

$$\sum_i \alpha_i = 0, \quad \sum_j \beta_j = 0, \quad \varepsilon_{ijk} \sim iid(N0, \sigma^2).$$

Funkcje aov() i lm() w analizie wariancji

Parametryzacja R

```

y x1 w2 x3 z2 z3 z4 z5
1 18 1 0 0 0 0 0 0
2 16 1 0 0 0 0 0 0
3 13 1 1 0 0 0 0 0
4 15 1 1 0 0 0 0 0
5 24 1 0 1 0 0 0 0
6 28 1 0 1 0 0 0 0
7 31 1 0 0 1 0 0 0
8 35 1 0 0 1 0 0 0
9 33 1 1 0 1 0 0 0
10 30 1 1 0 1 0 0 0
11 42 1 0 1 1 0 0 0
12 46 1 0 1 1 0 0 0
13 22 1 0 0 0 1 0 0
14 27 1 0 0 0 1 0 0
15 24 1 1 0 0 1 0 0
16 21 1 1 0 0 1 0 0
17 40 1 0 1 0 1 0 0
18 37 1 0 1 0 1 0 0
19 39 1 0 0 0 0 1 0
20 36 1 0 0 0 0 1 0
21 35 1 1 0 0 0 1 0
22 38 1 1 0 0 0 1 0
23 52 1 0 1 0 0 1 0
24 57 1 0 1 0 0 1 0
25 15 1 0 0 0 0 0 1
26 12 1 0 0 0 0 0 1
27 10 1 1 0 0 0 0 1
28 16 1 1 0 0 0 0 1
29 28 1 0 1 0 0 0 1
30 24 1 0 1 0 0 0 1

```

Model strukturalny czynnikowy pełny (model pełny z interakcją Wyświetlacz × Zagrożenie)

$$Y_{ijk} = m + \alpha_i + \beta_j + \gamma_{ij} + \varepsilon_{ijk} \quad i=1,2,3; j=1,2,3,4,5, \text{ przy czym}$$

$$\sum_i \alpha_i = 0, \sum_j \beta_j = 0, \sum_i \gamma_{ij} = 0 \text{ dla każdego } j, \sum_j \gamma_{ij} = 0 \text{ dla każdego } i.$$

	y	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10	x11	x12	x13	x14	x15
1	18	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	16	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	13	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	15	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	24	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	28	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	31	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	35	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	33	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
10	30	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
11	42	1	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
12	46	1	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
13	22	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14	27	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	24	1	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
16	21	1	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
17	40	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
18	37	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
19	39	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	36	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21	35	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0
22	38	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0
23	52	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0
24	57	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0
25	15	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
26	12	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
27	10	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
28	16	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
29	28	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
30	24	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1

Uwagi o diagnostyce modeli ANOVA

Testy jednorodności wariancji Bartletta i Levene,a

Test Levene'a jednorodności wariancji

Problem: na podstawie k **niezależnych** prób prostych z odpowiednich rozkładów normalnych

$$X_{11}, \dots, X_{1n_1} \quad \text{iid } N(m_1, \sigma_1^2)$$

$$X_{21}, \dots, X_{2n_2} \quad \text{iid } N(m_2, \sigma_2^2)$$

$$\dots \dots \dots$$

$$X_{k1}, \dots, X_{kn_k} \quad \text{iid } N(m_k, \sigma_k^2)$$

zweryfikować hipotezę

$$H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots = \sigma_k^2$$

wobec alternatywy

$$H_1: \sim H_0 \text{ (inaczej } \exists(i,j), \sigma_i^2 \neq \sigma_j^2).$$

Test Levene'a.

Definiujemy absolutne odchylenia $D_{ij} = |X_{ij} - \bar{X}_{i\cdot}|$, gdzie $\bar{X}_{i\cdot} = \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} X_{ij}$ i obliczamy wartość

statystyki testowej

$$L = \frac{n-k}{n-1} \frac{\sum_{i=1}^k (\bar{D}_{i\cdot} - \bar{D}_{\cdot\cdot})^2}{\sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^{n_i} (D_{ij} - \bar{D}_{i\cdot})^2},$$

która jest statystyką ANOVA dla absolutnych odchylen, mającą przy prawdziwości H_0 rozkład Snedecora Fishera $F_{n-k, n-1}$

Test Levene'a jest mniej czuły na odstające obserwacje i na odchylenia od normalności niż test Bartletta. Jest to spowodowane użyciem absolutnych odchylen zamiast kwadratów odchylen.

Krótki przegląd konserwatywnych testów post hoc.

Wszystkie rozważane testy konserwatywne prowadzą do następującej reguły

Średnie m_i i m_j są istotnie różne jeżeli $|\bar{Y}_i - \bar{Y}_j| >$ wartość progowa (właściwa dla danego testu)

Rozważane testy kontrolują prawdopodobieństwa różnych błędów

Test Fishera NIR (najmniejsza istotna różnica) (inaczej *LSD* least significant difference).

Algorytm

1. Przeprowadzić ANOVA w celu przetestowania $H_0: m_1 = \dots = m_k$ przeciwko alternatywie H_1 : co najmniej dwie średnie różnią się między sobą
2. Jeżeli nie ma podstaw do odrzucenia H_0 kończymy analizę.
3. Jeżeli H_0 została odrzucona, to definiujemy najmniejszą istotną różnicę *NIR* (*LSD*) pomiędzy średnimi próbkowymi, którą należy zaobserwować, aby uznać odpowiadające im średnie w odpowiednich populacjach za istotnie różne.
4. Dla wyspecyfikowanej wartości α w celu porównania m_i z m_j obliczamy *NIR* wg wzoru

$$NIR = t_{1-\frac{\alpha}{2}, \sum_{i=1}^k n_i} \sqrt{S_w^2 \left(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j} \right)}, \text{ gdzie } t_{1-\frac{\alpha}{2}, \sum_{i=1}^k n_i} \text{ jest kwantylem rzędu } 1-\frac{\alpha}{2} \text{ rozkładu } t\text{-Studenta o}$$

$\sum_{i=1}^k n_i$ stopniach swobody a S_w^2 jest sumą kwadratów wewnątrz grup (z ANOVA)

5. Porównujemy wszystkie pary średnich próbkowych. Jeżeli $|\bar{Y}_i - \bar{Y}_j| > NIR$, to uznajemy, że m_i i m_j są istotnie różne.
6. Dla wszystkich porównań par prawdopodobieństwo błędu I rodzaju jest ustalone na poziomie α

Komputerowe symulacje wykazały, że jeśli stosujemy test Fishera w połączeniu z ANOVA (tak jak opisano powyżej), to poziom istotności złożonego testu porównań wielokrotnych jest w przybliżeniu równy poziomowi istotności testu F (procedura Fisher's protected LSD).

Jeżeli stosujemy test *NIR* samodzielnie (bez ANOVA), to kontrolujemy jedynie błąd przy pojedynczych porównaniach (**per comparison**). Odpowiada to wielokrotnemu stosowaniu testu istotności różnicy dwóch średnich opartego na statystyce t -Studenta, przy czym estymator wariancji opieramy na całej próbie (z powodu jednorodności wariancji w grupach) a nie tylko na obserwacjach z aktualnie porównywanych grup.

Test W Tukey'a oparty jest na studentyzowanym rozstępie $\sqrt{n} \frac{\bar{Y}_{\max} - \bar{Y}_{\min}}{S}$ pomiędzy średnimi próbkowymi.

Algorytm (dla jednakowo licznych grup)

1. Uporządkować średnie próbkowe $\bar{Y}_i$, $i=1, \dots, k$
2. m_i i m_j są istotnie różne jeżeli $|\bar{Y}_i - \bar{Y}_j| \geq W$, gdzie $W = q_\alpha(k, df) \sqrt{\frac{S_w^2}{n}}$, df jest liczbą stopni swobody w S_w^2 , n ilość obserwacji w każdej grupie, $q_\alpha(k, df)$ prawostronna wartość krytyczna studentyzowanego rozstępu (tablice).
3. Prawdopodobieństwo zaobserwowania fałszywie istotnej różnicy dla porównań parami jest równe α .

Jeżeli grupy nie są równoliczne, to zamiast W należy użyć $W_{ij} = q_\alpha(k, df) \sqrt{\frac{S_w^2}{2} \left(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j}\right)}$

Test Tukey'a kontroluje błąd I rodzaju dla wszystkich porównań parami, tzn. prawdopodobieństwo (przy $H_0: m_1 = \dots = m_k$) zaobserwowania takiego układu średnich próbkowych $\bar{Y}_i$, $i=1, \dots, k$, dla którego przynajmniej jedna różnica pomiędzy średnimi m_i jest fałszywie uznana za istotną jest równe α . Jeżeli jest k grup, to test Tukey'a kontroluje łączny błąd I rodzaju dla $\binom{k}{2}$ porównań jednocześnie (**per experiment**)

Test Newman-Keulsa jest modyfikacją testu Tukey'a wykorzystującą informację o ilości miejsc pomiędzy badanymi średnimi w uporządkowanym ciągu średnich.

Algorytm (dla jednakowo licznych grup)

1. Uporządkować średnie próbkowe $\bar{Y}_i$, $i=1, \dots, k$
2. Dla dwóch średnich $\bar{Y}_i$ i $\bar{Y}_j$ odległych o r miejsc odpowiadające im średnie m_i i m_j są istotnie różne jeżeli $|\bar{Y}_i - \bar{Y}_j| \geq W_r$, gdzie $W_r = q_\alpha(r, df) \sqrt{\frac{S_w^2}{n}}$, df jest liczbą stopni swobody w S_w^2 , n ilość obserwacji w każdej grupie, $q_\alpha(r, df)$ prawostronna wartość krytyczna studentyzowanego rozstępu (tablice). **Uwaga.** Przyjmujemy, że sąsiednie średnie odległe są o 2 a skrajne o k czyli $r_{ij} = |\text{ranga}(\bar{Y}_i) - \text{ranga}(\bar{Y}_j)| + 1$

Jeżeli grupy nie są równoliczne, to zamiast W_r należy użyć $W_{rij} = q_\alpha(r, df) \sqrt{\frac{S_w^2}{2} \left(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j}\right)}$.

Test wielokrotnych rozstępów Duncana jest podobny do dwóch poprzednich, gdyż jest oparty na studentyzowanym rozstępie, lecz różni się od poprzednich tym, że zmienny jest poziom istotności

przy poszczególnych porównaniach. Gdy średnie próbkowe zostaną uporządkowane i są odległe o r miejsc, to istotność różnicy odpowiadających im średnich w populacjach jest testowana na poziomie $1-(1-\alpha)^{r-1}$

Algorytm (dla jednakowo liczych grup)

1. Uporządkować średnie próbkowe $\bar{Y}_i$, $i=1, \dots, k$
2. Średnie m_i i m_j są istotnie różne jeżeli odpowiadające im średnie próbkowe odległe o r miejsc spełniają warunek $|\bar{Y}_i - \bar{Y}_j| \geq W_r'$, gdzie $W_r' = q'_\alpha(r, df) \sqrt{\frac{S_w^2}{n}}$, df jest liczbą stopni swobody w S_w^2 , n ilość obserwacji w każdej grupie, $q'_\alpha(r, df)$ prawostronna wartość krytyczna testu Duncana (tablice).

Jeżeli grupy są w przybliżeniu równoliczne, to zamiast n należy użyć $\tilde{n} = \frac{k}{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} + \dots + \frac{1}{n_k}}$.

Test Scheffe'go

1. Rozważmy dowolny kontrast $I_a = \sum_{i=1}^k a_i m_i$, $\sum_{i=1}^k a_i = 0$. Chcemy zweryfikować hipotezę

$$H_0: \forall \mathbf{a} \quad I_a = \sum_{i=1}^k a_i m_i = 0 \text{ wobec alternatywy } H_1: \exists \mathbf{a} \quad I_a \neq 0.$$

2. Rozważmy dowolny kontrast próbkowy $\hat{I}_a = \sum_{i=1}^k a_i \bar{X}_i$ dla którego nieobciążonym

$$\text{estymatorem wariancji jest } \hat{V}(\hat{I}) = \frac{1}{n-k} S_w^2 \sum_{i=1}^k \frac{1}{n_i} a_i^2$$

3. Kontrast I_a uznamy za istotny (istotnie różny od 0), gdy

$$\left| \frac{(n-k)\hat{I}_a^2}{(k-1)S_w^2 \sum_{i=1}^k \frac{a_i^2}{n_i}} \right| > F_{k-1, n-k, 1-\alpha},$$

gdzie $F_{k-1, n-k, 1-\alpha}$ jest kwantylem rzędu $1-\alpha$ rozkładu centralnego Snedecora Fishera F .

4. Prawdopodobieństwo zaobserwowania fałszywie istotnego kontrastu jest równe α .

Test Scheffe'go kontroluje łączny błąd większej liczby porównań niż test Tukey'a, więc jest bardziej konserwatywny (trudniej odrzucić H_0). W teście Scheffego na poziomie α prawdopodobieństwo zaobserwowania fałszywie istotnego kontrastu nie przekracza α .

Porównania testów. W poniższej tabeli zestawiono wartości progowe po przekroczeniu których różnice uznajemy za istotne. Rozważono porównanie 6 grup, przy czym próbka dla każdej grupy liczy $n=5$ elementów a $S_w^2=2451$.

Test	Liczba miejsc pomiędzy średnimi r				
	2	3	4	5	6
Fisher NIR	64.63	64.63	64.63	64.63	64.63
Tukey	96.75	96.75	96.75	96.75	96.75
Newman-Keuls	64.65	78.16	86.35	92.33	96.75
Duncan	64.65	67.97	69.74	71.29	72.62

Scheffe	196.31	196.31	196.31	196.31	196.31
---------	--------	--------	--------	--------	--------

Widać, że najbardziej konserwatywny jest test Scheffe'go a najmniej konserwatywny (czyli najbardziej czuły) test *NIR*. Z uwagi na kontrolę błędu godny polecenia jest test Tukey'a. Symulacje preferują raczej test Newmana-Keulusa. Z uwagi na czułość duże uznanie wśród praktyków wzbudził test Duncana.

Na uwagę zasługuje jeszcze test **Dunetta** wielokrotnych porównań z wyróżnioną grupą kontrolną
#Testy post-hoc z pakietu agricolé.

ANCOVA

W pewnym eksperymencie rolniczym porównywano plony *Y* trzech różnych odmian kukurydzy. Mierzono również opady deszczu *X*. Zakładając, że odmiany zostały losowo przypisane do poletek zbadać, czy odmiany istotnie różnią się między sobą wysokością plonu.

Odmiana I		Odmiana II		Odmiana III	
X	Y	X	Y	X	Y
14	68,5	30	81,5	15	70,0
36	83,0	33	85,2	11	84,0
31	83,0	39	87,1	42	75,2
27	66,5	26	69,3	14	67,5
15	58,1	43	73,5	15	66,0
17	82,4	31	65,5	42	79,1
		18	73,4	26	75,5
		14	56,1		

Najpierw zacniemy od modelu jednakowych nachyleń

$$Y_{ij} = m + \alpha_i + \beta X_{ij} + \varepsilon_{ij}$$

$$\sum_{i=1}^3 \alpha_i = 0$$

$$\varepsilon_{ij} \sim N(0, \sigma^2)$$

Parametryzacja R

$$\begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ Y_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 1 \end{bmatrix} m + \begin{bmatrix} 0 \\ 1 \\ 0 \end{bmatrix} \alpha_2 + \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} \alpha_3 + \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \\ X_3 \end{bmatrix} \beta + \begin{bmatrix} \varepsilon_1 \\ \varepsilon_2 \\ \varepsilon_3 \end{bmatrix}$$

Model niejednakowych nachyleń

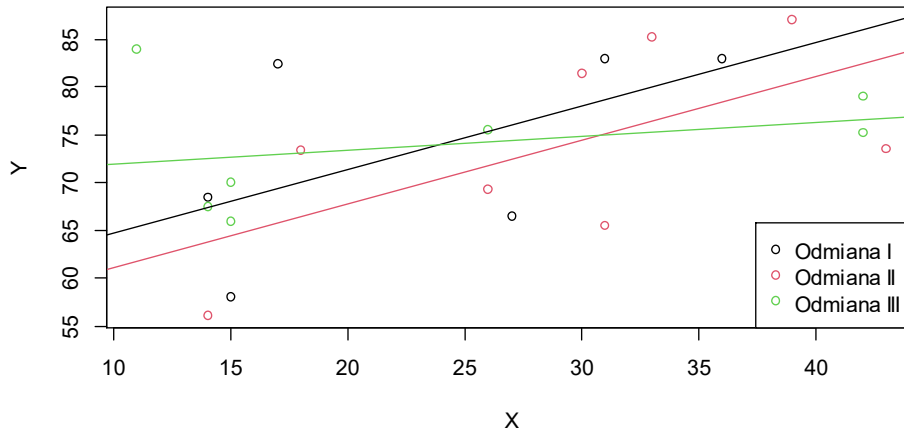
$$Y_{ij} = m + \alpha_i + \beta X_{ij} + \gamma_i X_{ij} + \varepsilon_{ij}$$

$$\sum_{i=1}^3 \alpha_i = 0, \quad \sum_{i=1}^3 \gamma_i = 0$$

$$\varepsilon_{ij} \sim N(0, \sigma^2)$$

Parametryzacja R

$$\begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ Y_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 1 \end{bmatrix} m + \begin{bmatrix} 0 \\ 1 \\ 0 \end{bmatrix} \alpha_2 + \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} \alpha_3 + \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \\ X_3 \end{bmatrix} \beta + \begin{bmatrix} 0 \\ X_1 \\ 0 \end{bmatrix} \gamma_2 + \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ X_3 \end{bmatrix} \gamma_3 + \begin{bmatrix} \varepsilon_1 \\ \varepsilon_2 \\ \varepsilon_3 \end{bmatrix}$$

Problem. Jak usunąć wpływ zmiennej towarzyszącej na odpowiedź-ćwiczenia

Testowanie sekwencyjne i brzegowe w modelach liniowych.

Rozważmy model 2 czynnikowej ANOVA z czynnikami **A** i **B**. Używając składni języka R model efektów głównych z odpowiedzią **y** można zapisać w postaci **y~A+B** natomiast pełny model czynnikowy w postaci **y~A*B** co jest równoważne zapisowi **y~A+B+A:B**. Po przetestowaniu hipotezy H_0 o nieistotnym wpływie na odpowiedź wszystkich czynników polegającym na porównaniu modeli **y~A*B** lub **y~A+B** z modelem pustym **y~1** i odrzuceniu hipotezy zerowej pojawia się problem testowania istotności poszczególnych czynników i ich interakcji. **Funkcjonują 2 zasadnicze strategie testowania:**

testowanie typu I – testowanie sekwencyjne (sequential),

testowanie typu III –testowanie brzegowe (marginal).

Testowanie typu I (sekwencyjne) polega na sprawdzeniu istotności kolejnych zmiennych po dołączeniu do coraz większego modelu. W pierwszym kroku testowana jest istotność czynnika A przez porównanie (testem F ANOVA) modelu **y~A** z modelem pustym **y~1**. W drugim kroku sprawdzana jest istotność drugiego czynnika poprzez porównanie modelu **y~A+B** z modelem **y~A**. Wreszcie w trzecim kroku sprawdzana jest istotność interakcji **A:B** przez porównanie modelu **y~A+B+A:B** z modelem **y~A+B**. Wyniki testowania mogą zależeć (i zwykle zależą) od kolejności zmiennych. Testowanie sekwencyjne dokonywane jest z użyciem funkcji `anova()`

Testowanie typu III (brzegowe) polega na sprawdzeniu istotności zmiennych przez porównanie modelu pełnego z modelem po usunięciu efektu danej zmiennej. Istotność czynnika **A** jest testowana przez porównanie (testem F) modelu $y \sim A+B+A:B$ z modelem $y \sim B+A:B$, podobnie istotność czynnika **B** jest sprawdzana przez porównanie modelu $y \sim A+B+A:B$ z modelem $y \sim A+A:B$. Wreszcie istotność interakcji jest testowana przez porównanie modelu $y \sim A+B+A:B$ z $y \sim A+B$. Wyniki testowania nie zależą od kolejności testowania zmiennych.

Testowanie brzegowe dokonywane jest przy użyciu funkcji `summary()`

Eksperyment numeryczny- wygenerujemy 100 obserwacji z 3 wymiarowego rozkładu normalnego

$N(\mathbf{m}, \Sigma)$ z $\mathbf{m} = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}$ i $\Sigma = \begin{bmatrix} 1 & 0.25 & 0.25 \\ 0.25 & 1 & 0.75 \\ 0.25 & 0.75 & 1 \end{bmatrix}$. Macierz kowariancyjna jest w tym przypadku równa

macierzy korelacyjnej. Wybraliśmy macierz korelacyjną tak aby 2 i 3 składowa były silnie skorelowane.

Dokonując dekompozycji Choleskiego macierzy $\Sigma = \mathbf{U}^T \mathbf{U} = \mathbf{L} \mathbf{L}^T$, gdzie $\mathbf{U}$ jest macierzą trójkątną górną a

$\mathbf{L}$ trójkątną dolną za pomocą funkcji `chol()` przekształcamy 100 elementową próbkę prostą z rozkładu $N(\mathbf{0}, \mathbf{I})$

w 100 elementową próbkę prostą z rozkładu $N(\mathbf{m}, \Sigma)$ za pomocą transformacji $\mathbf{Y} = \mathbf{U}^T \mathbf{X}$.

Podsumowując, w rozważanym przykładzie jest zależność pomiędzy Y a X oraz Y i Z . Zależność ta jest widoczna, gdy porównujemy model pusty z modelem z tylko jedną zmienną objaśnianą. Słabiej ta zależność jest widoczna, gdy model pusty porównujemy z modelem z dwiema zmiennymi objaśniającymi (model pełny) ponieważ każda ze zmiennych objaśniających wyraża tę samą część zmienności zmiennej objaśnianej Y . Widać to w testach brzegowych, które pokazują że zmienna X ma nieistotny wpływ na Y jeżeli jest uwzględniona w modelu zmienna Z (i symetrycznie). W sytuacji gdy zmienne objaśniane są od siebie zależne należy starannie wybrać model